

THE JAIME AND JOAN
CONSTANTINER SCHOOL OF
EDUCATION

בית הספר לחינוך
על-שם חיים וג'ואן קונסטנטינר

החוג למדיניות ומינהל בחינוך
DEPARTMENT OF POLICY & ADMINISTRATION IN EDUCATION

חקר ההיבטים הפדגוגיים והארגונים של תכנית יכולות לבגרות, מקצוע חסם

**חוקר ראשי: פרופ' יזהר אופלטקה
מרכזת המחקר: ד"ר עדית ליבנה**

דו"ח מחקר הערכה המוגש לקרן רש"י

2018

תקציר מנהלים

תכנית "יכולות לבגרות, מקצוע חסם" פותחה על-ידי נסים כהן, מנכ"ל עמותת יכולות. היא מיועדת לתלמידים בכיתות י"א - י"ב בבתי-ספר בפריפריה הגיאוגרפית-חברתית בישראל, שלא עמדו או שלפי חוות הדעת של בית-הספר עשויים להיכשל באחד עד שלושה ממוקצועות החובה בתעודת הבגרות ולפיכך לא יהיו זכאים לה. מטרת התכנית היא לסייע לתלמידים להצליח במקצועות הללו, וכפועל יוצא להוביל אותם לקראת זכאות לתעודת בגרות. כל זאת, מתוך הנחת היסוד לפיה זכאות לתעודת בגרות יוצרת שוויון הזדמנויות ופותחת שער למוביליות חברתית, בעיקר עבור התלמידים בפריפריה (מתוך אתר עמותת יכולות).

מטרות מחקר ההערכה

שלושה שלבים עמדו ביסודו של מחקר זה; בשלב הראשון התמקדה ההערכה בתלמידים המשתתפים בתכנית כיום ושהשתתפו בה בעבר (הבוגרים); בשלב השני היא התייחסה גם למורים ולמנהלים בבתי-הספר; ובשלב השלישי והאחרון התבססה ההערכה גם על קובעי המדיניות, המנחים והרכזים. בהתאם לשלבים אלה, המטרות שהוצבו במחקר הנוכחי היו:

- א. לבחון את ההשפעה המצטברת של התכנית על התלמידים והבוגרים בשנים האחרונות, דהיינו את התוצאות ברמת התלמיד.
- ב. להעריך את השפעות התכנית בבתי-הספר בהם התקיימה, דהיינו את התוצאות ברמת בית-הספר.
- ג. לזהות את עמדות ותפיסות המעורבים על אודות איכות התכנית, דרכי יישומה ותרומתה לתלמידים ולבתי-הספר, דהיינו את התהליכים המובילים לתוצאות ברמת התלמיד ובית-הספר.

מתודולוגיה

המחקר המוצג כאן הוא מחקר משולב (mixed method), המתבסס על המתודולוגיה הכמותית יחד עם זו האיכותנית כדי לאסוף, לנתח ולפרש את מגוון הממצאים (Creswell, 2014). בפרק הנוכחי אנו מפרטים את המתודולוגיה ביחס לכל אחת ממטרות ושאלות המחקר, על-פי הסדר בו מופיעים הממצאים בפרק הבא

ממצאים מרכזיים

שאלת המחקר הראשונה

- בראש ובראשונה, המטרה של התכנית ברמת התלמיד ובכלל היא לאתר תלמידים המתקשים ונכשלים במקצוע אחד (ולעתים עד שלושה), ולסייע להם לקבל ציון עובר במקצועות אלה כדי שיהיו זכאים לתעודת בגרות. נמצא כי לאורך השנים תש"ע-תשע"ז בין 90% ל-94% מהתלמידים, קיבלו ציון עובר בבחינות הבגרות במקצועות הנלמדים במסגרת התכנית בכל שנה. בהתאם לכך, לאורך השנים תשס"ו-תשע"ז בין 77% ל-87% מהתלמידים שהשתתפו בתכנית היו זכאים לתעודת בגרות בסיום לימודיהם בחינוך התיכון. למטרה אכן מושגת בזכות התכנית.
- בכמה ראיונות עם בעלי התפקידים בתכנית עלתה התפיסה כי לתוכנית תוצרים נוספים כגון השתלבות במערכת ההשכלה הגבוהה. נמצא כי שיעור ניכר מהבוגרים (במגזר הבדואי ובמגזר היהודי בדרום הארץ) לומדים או שכבר סיימו לימודי תעודה או תואר ראשון: כ-31% מהבוגרים בשנת תשס"ה, וכ-51% מהבוגרים בשנת תשס"ו. לכך ניתן להוסיף עוד 6 בוגרים בשנת תשס"ו, שלמדו במכינה קדם-אקדמית על-מנת לשפר את ציוניהם בתעודת הבגרות ולהשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה
- מטרה שלישית ואחרונה, שעלתה במרבית הראיונות, היא חיזוק מושג העצמי של התלמידים. על-פי הממצאים, בכל המדדים שנבדקו בקרב התלמידים נמצאה עלייה מסוימת לאחר השתתפותם בתכנית, כאשר בשלושה היא מובהקת סטטיסטית: מיקוד שליטה, גיבוש תמונת עתיד, ותפקוד לימודי. עליה זו היא בעלת חשיבות רבה, נוכח

העובדה שהתכנית נמשכת לאורך תקופה קצרה יחסית. המטרה - כפי שהצביעו עליה בעלי התפקידים וכן התלמידים והבוגרים – מושגת

שאלת המחקר השנייה

- התכנית החלה לפעול בשנת תשנ"ז טרם הפעלת במסגרת קרן רש" והתמקדה בבאר-שבע ובמגזר הבדואי בנגב. בשנת תשס"ד היא התרחבה לצפון הארץ, והחלה לפעול בהדרגה גם במגזר הדרוזי. נמצא כי בשנת תשס"ט התכנית פעלה ב-20 ישובים, ובהמשך מספרם נע בין 26 ל-33 ישובים. באותה מידה, בשנת תשס"ט השתתפו בתכנית 34 בתי-ספר, ובהמשך מספרם נע בין 40 ל-51. לבסוף, מספר התלמידים בתכנית עמד על 894 בשנת תשס"ט ובהמשך הוא נע בדרך-כלל בין 1163 ל-1417. למרות העלייה בהיקף התכנית, בכל הראיונות עלה כי עליה להמשיך ולהתרחב הן בבתי-הספר שכבר משתתפים בה והן בבתי-ספר אחרים.
- עוד נמצא כי בתי-הספר בתכנית הוגדרו כפריפריה, שהיא גם גיאוגרפית וגם חברתית. פועלות בהם תכניות נוספות המיועדות לתלמידים בעלי הישגים לימודיים נמוכים, ובעיקר כיתות מב"ר ואתגר וכן תכנית סטארט. באשר למקום שהתכנית תופסת בבתי-הספר, הממצאים אינם חד-משמעיים. נראה שמקום זה נקבע על-ידי הרכזים והעמדה שהם תופסים בבתי-הספר; המידה שבה המנהלים מודעים ומכירים את התכנית, אופי ורמת המנהיגות שלהם ויחסיהם עם חדר המורים; וגודל בתי-הספר, ובהתאם היקף צוות ההנהלה וההוראה וכמובן מספר הכיתות והתלמידים
- הממצאים באשר למטרה הראשונה של התכנית ברמת בית-הספר, כפי שעלתה בראיונות, מצביעים על כך ששיעור הזכאות לתעודת הבגרות בבתי-הספר אכן עולה. המטרה - כפי שהוגדרה על-ידי בעלי התפקידים – מושגת
- תוצר נוסף של התכנית ברמת בית-הספר שעלה בקרב המרואיינים במחקר נגע בהטמעתם של עקרונות התכנית בקרב המנהלים והמורים. תוצר זה, לדידם של בעלי התפקידים בתכנית הושג, אך לא במידה מלאה (מי שמפנימים יותר את עקרונות התכנית בבית הספר הם בעלי התפקידים הניהוליים שבו, בכלל, ואלה שלהם נגיעה לתכנית, בפרט). הרכזים והמורים מכירים היטב את התפיסה החינוכית, ומאמצים אותה בעבודתם ייתכן היות והם עוברים שינוי מקצועי ואף אישי, הנוגע לשיטת ההוראה, ליחסים עם התלמידים ועוד. המנהלים בדרך-כלל מכירים את התכנית, אך באשר למורים שאינם מלמדים בתכנית הממצאים אינם חד-משמעיים. ועדיין, התכנית נתפסת על-ידי חלק מבעלי התפקידים כמובילה לשינוי משמעותי בבתי-הספר

שאלת המחקר השלישית

- נמצא כי כל המעורבים בתכנית הצביעו על המטרה המרכזית שלה, והיא לסייע לתלמידים לעמוד בהצלחה בבחינת הבגרות במקצוע (ולעתים עד שלושה מקצועות) בו הם מתקשים ונכשלים כדי שיהיו זכאים לתעודת בגרות. תוצרים נוספים של התכנית בעיניהם של המרואיינים היו חיזוק תחושת המסוגלות העצמית של התלמידים, השתלבות הבוגרים במערכת ההשכלה הגבוהה, העלאת שיעור הזכאות לתעודת בגרות בבתי-הספר, והטמעת התפיסה החינוכית ושיטת ההוראה של התכנית בקרב כלל באי בית הספר (רמת בית-הספר).
- בכל הנוגע לתפיסה החינוכית של התכנית, לפיה כל תלמיד יכול להצליח בבחינות הבגרות במידה ויסופקו לו התנאים המתאימים, נמצא כי מרבית בעלי התפקידים מודעים לה. כך, קובעי המדיניות והמנחים מכירים היטב את התפיסה החינוכית ומדגישים את אמונתם הרבה בה, ורכזים ומורים רבים טענו כי אימצו אותה כתפיסתם החינוכית. שיטת ההוראה הייחודית תוארה בהרחבה על-ידי כל המרואיינים, וביניהם גם התלמידים והבוגרים, הרואים בה את אחת מנקודות החוקה של התכנית. המפגשים, הכוללים תרגול, עזרה פרטנית ומבדקים, והמרתונים הלימודיים נמצאו כבעלי תרומה משמעותית וכמי שתורמים רבות להצלחת התכנית בקרב התלמידים ובבתי-הספר. באשר

למנהלים, עם זאת, נמצאה שונות בכל הנוגע להיכרותם עם התכנית ולאמונה בה ובחשיבותה.

- תהליך הבחירה של המורים ושל התלמידים נתפס כנכון וכיעיל בעיני המרואיינים. לדידם, בתכנית מלמדים מורים הפועלים על פי תפיסתה החינוכית ושיטות ההוראה הנהוגות בה, ומשתתפים בה תלמידים העונים לקריטריון אוכלוסיית היעד על פי המיפוי המקדים.
- מאפיין נוסף של התכנית הוא היחסים הטובים הנרקמים בין בעלי התפקידים בתכנית, ובעיקר המנחים, הרכזים והמורים. גם היחסים של התלמידים עם בעלי התפקידים השונים, ובראש ובראשונה עם המורים, נתפסו כטובים מאוד.
- עוד נמצא כי כל המעורבים בתכנית גרסו שעליה להמשיך ולהתרחב בבתי-הספר שכבר משתתפים בה ובבתי-ספר נוספים. נקודות החוזקה המרכזיות שעלו הן ההתמקדות במקצוע אחד בלבד, שעות ההוראה הרבות המאפשרות למידה מעמיקה וליווי צמוד של התלמידים, מספר התלמידים המועט בכל קבוצה וכן המנחים, הרכזים והמורים המצליחים ליישם את שיטת ההוראה ולממש את התפיסה החינוכית של התכנית תוך שהם רוקמים יחסים קרובים עם התלמידים
- נקודות החולשה המרכזיות של התכנית שעלו במחקר הן מחסור בתקציבים המוביל להסתמכות על כספים ממקורות שונים, מעורבות חלקית של חלק ממנהלי בתי הספר, התגמול שניתן לרכזים, הצורך במגוון רחב יותר של מורים המלמדים בבתי-הספר ומתאימים לתכנית, לוח הזמנים הקצוב והלחץ לאורך שנת הלימודים, האינטנסיביות הרבה המתבטאת בשעות הממושכות של המפגשים ותדירותם הרבה, והשעה המאוחרת בה מסתיימים המרתונים הלימודיים

המלצות מעשיות

לאור הממצאים שנידונו פה, אנו מעלים מספר המלצות שתכליתן שיפור נוסף של התכנית וחיזוקה בבתי-הספר בארץ:

1. יש ליזום שיח שבו ישתתפו קובעי המדיניות יחד עם המנחים ונציגים מכל מגזר של המנהלים, הרכזים, המורים ואולי גם התלמידים והבוגרים. במסגרת שיח זה מומלץ לקבוע בצורה ברורה את מטרות התכנית ברמת התלמיד. זאת ועוד, את המטרות עליהן יוחלט יש לכתוב בצורה מפורשת בדוחות הארציים המסכמים וכן באלה המתמקדים בכל מגזר ובכל בית-ספר. יש לוודא שמטרות אלו תהיינה ברורות לכל המעורבים בתכנית, ובכללם התלמידים, כדי שידעו בוודאות למה היא מכוונת ויכלכלו את צעדיהם בהתאם.
2. במידה והתכנית אכן מכוונת לסייע לתלמידים להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה, יש להוסיף ולעגן מטרה זו בתפיסה החינוכית המנחה אותה. כלומר, יש לנסח תפיסה זו כך שכל תלמיד יכול להיות זכאי לתעודת בגרות ואף להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה. מומלץ להוסיף פעילויות רלוונטיות, כגון מפגשים עם סטודנטים שהם בוגרי התכנית, הסבר באשר לתהליך הרישום לאוניברסיטאות ולמכללות ואולי גם אודות המלגות הקיימות והתמיכה הכלכלית שהן מאפשרות. לבסוף, מומלץ לערוך סקר בוגרים בתכיפות רבה יותר על-מנת לקבל נתונים רחבי-היקף ועדכניים. על-בסיס נתונים אלה ניתן יהיה להבין את מידת השגתה של המטרה ולפעול ברמה ממוקדת במגזרים או בבתי-ספר בהם שיעורי ההשתלבות במערכת ההשכלה הגבוהה יימצאו נמוכים במיוחד.
3. באופן דומה, וכיוון שהתכנית מכוונת לחזק את התלמידים עצמם, מוצע להעביר להם את השאלון באופן קבוע בכל בתי-הספר בתחילת ההשתתפות ובסיומה. שוב, ההשוואה של חמשת המדדים תאפשר לפעול ברמה ממוקדת במגזרים או בבתי-ספר בהם לא תימצא עלייה לאחר ההשתתפות.
4. נוסף על כך, יש לקיים בירור פנימי וליזום שיח בו ישתתפו קובעי המדיניות יחד עם המנחים ונציגים מכל מגזר של המנהלים, הרכזים, המורים ואולי גם התלמידים הבוגרים על-מנת לקבוע בצורה ברורה את מטרות התכנית ברמת בית-הספר. במידה והיא מכוונת

- להטמעת התפיסה החינוכית ושיטת ההוראה בבתי-הספר, הרי שיש לתכנן, לפתח ולקיים פעילויות מתאימות לשם כך.
5. חשוב מאוד לחזק את הקשר עם המנהלים. האמצעים לכך הם מגוונים, החל מפגישה שנתית של כלל המנהלים עם קובעי המדיניות, דרך פגישות קבועות ותדירות עם המנחים וכלה בעידוד המנהלים להשתתף בהכשרה המיועדת למורים בתחילת הפעילות וכן במפגשים ובחלק מהמרתונים הלימודיים. בנוסף לכך, מומלץ לחזק את הקשר עם המורים שאינם מלמדים בתכנית. ניתן לעשות זאת באמצעים דומים וכן על-ידי ביסוס עמדתם של הרכזים בבתי-הספר, שאנו מוצאים בה זכור חשיבות רבה.
 6. מומלץ לקיים תהליכי חשיבה על אודות האמצעים להתרחבות התכנית בבתי-הספר בהם היא פועלת ובבתי-ספר נוספים בפריפריה הגיאוגרפית-חברתית בארץ. אמצעים אלה הם קודם כל תקציביים, ועניינם בפנייה נוספת וחוזרת למשרד החינוך, לרשויות מקומיות ולגופים פילנתרופיים למיניהם.
 7. האמצעים להתרחבות התכנית בבתי-הספר הם גם שיווקיים, ומכוונים לפרסומה בקרב מנהלי אגפי חינוך, מפקחים ומנהלים בבתי-הספר המתאימים. במקביל, יש לפעול גם בתוך בתי-הספר כדי לחזק את מקומה של התכנית בקרב צוות ההנהלה וההוראה וכן התלמידים. זאת, באמצעות מפגשים קבועים עם המנחים, הרכזים והמורים המלמדים בתכנית בהם הם יספרו לכלל המורים על התפיסה החינוכית ושיטת ההוראה הייחודית בה, תליית פוסטרים ובהם תיאור התרומה לבתי-הספר, הפצת הדוחות הארציים והבית-ספריים המסכמים בחדר המורים וכיוצא בזה.
 8. מוצע לבחון מחדש את סוגית משך השעות במרתונים הלימודיים. השעות האחרונות במרתונים הלימודיים נתפסות כפחות תורמות לתלמידים וכמקשות עליהם. יתכן כי הפתרון הוא להגדיר שעות אלו כבחירה, ולא כחובה. כך הן תהיינה נתונות להחלטה של הרכזים והמורים בכל בית-ספר, שיוכלו לפעול בהתאם לשיקוליהם.
 9. כמו כן, מוצע לשקול אם ניתן להקדים את מועד ההחלטה על תחילת הפעילות בתכנית לפתיחת שנת הלימודים או אפילו במספר שבועות. הקדמה מעין זו תרווח מעט את לוח הזמנים הצפוף, ותקל על העומס עליו מתלוננים חלק מהמעורבים בתכנית.
 10. במידת האפשר, כדאי לשקול אם ניתן להוסיף פעילויות חווייתיות, כגון טיול שנתי או טקס לכל התלמידים. אלה שהציעו זאת, גרסו כי יהיה בפעילויות אלו כדי לתגמל את התלמידים על ההשקעה הרבה להם מחויבים ולקדם את תדמית התכנית בבתי-הספר.
 11. יש לקיים תהליך חשיבה באשר לרכזים, ולפעול לביסוס מעמדם בבתי-הספר ובעיקר ליצירת תגמול הולם יותר לעבודתם הנרחבת בתכנית. במידה וניתן, התגמול צריך להיות תחת אחריות העמותה ולא של בתי-הספר. אנו מאמינים כי מדובר בנקודת חולשה מרכזית של התכנית, שהכרח לטפל בה בדרך כזו או אחרת.
 12. יש לפקח על תהליך הבחירה של המתרגלים, בשונה מזה של הרכזים, המורים והתלמידים, ולוודא שרק המתאימים לתכנית אכן יתקבלו. בהקשר זה עלתה בקשה גם למתרגלים נוספים, שיאפשרו למורים לקדם עוד יותר את התלמידים.